

THOMAS MANN SOM POLITIKER

Bröderna Heinrich och Thomas Mann 1905.

I EN REPLIK till Romain Rolland under första världskriget betonade Thomas Mann att en diktares ord inte fick analyseras lika strängt som en filosof. Det är en välbehövlig varning, icke alltid beaktad av den varnande själv i hans angrepp på andra författare. Och den är särskilt befogad då det gäller tolkningen av Thomas Manns egna inlägg. De svårigheter som här möter måste påpekas även i den mest översiktliga redogörelse för diktares politiska utveckling.

Thomas Manns förmåga att variera språket genom omskrivningar och

synonymer är berömd. En schweizisk kritiker har räknat ut att "skidor" betecknas på trettio olika sätt i "Der Zauberberg". Men Mann använder också ett och samma ord i de mest skiftande betydelse. Detta gäller icke minst de politiska nyckelorden. Tag ordet demokrati. Redan i "Betrachtungen eines Unpolitischen" möter en hel provkarta på olika meningar. I regel menas ungefär parlamentarisk politik eller partipolitik, och ordets värdebetonning är klart nedsättande: det tyska folket såges avsky demokrati. I andra sammanhang definieras demokrati som folkstyrelse (Volksherrschaft), och även i detta fall ställer sig Mann avvisande; han citerar Nietzsches ord om massans oförmåga att skapa och anser sig kunna lösa styrelseproblemet genom satsen att "folket" icke är ädlare eller bättre än "de härskande". Enligt en tredje användning av ordet är hela världen (omkring 1916) totalt demokratiserad; demokrati innebär nämligen nyttoprincipens godtagande. Som ett honnörssord begagnas "demokrati" för att beteckna den sociala frihet som tar sig uttryck i en livlig klasscirkulation. Dessa exempel må vara tillräckliga. I sina senare böcker brukar Mann också ordet demokrati i skilda bemärkelser, men efter övergången till "vänstern" tycks han i regel härmed — i anslutning till det vanliga språkbruket — avse en förening av folkstyrelse och medborgerlig frihet.

På liknande sätt förhåller det sig med andra ord. Borgaren är stundom en kapitalist eller köpman, stundom en human och andlig människa, en typisk tysk, men han kan också vara en "statsborgare", som helt uppgår i politiken, och en hård och oandlig människa, en "bourgeois". "Geist" får i "Betrachtungen" känneteckna en yttlig och optimistisk rationalism, i "Vom kommenden Sieg der Demokratie" (1938) ett samvete, en skuld känsla som förädlar människorna och som äras av demokratin. I fråga om begrepp som kultur och civilisation, frihet och makt är situationen densamma.

Detta sätt att uttrycka sig, som några finner rikt och andra förvirrat, leder lätt till missförstånd. Ett exempel som är av betydelse för den följande framställningen skall anföras. I sin inträngande och klarläggande skrift "Thomas Mann och det tredje riket" — till vilken det ofta blir anledning att återkomma — påpekar Olle Holmberg att Mann i en kommentar till "Königliche Hoheit" (1909, kommentaren från 1910) framhävt en demokratisk tendens i denna bok; Holmberg tillägger att boken alltså "till minst hälften var en demokratisk bok" och understryker att den unge diktaren icke var rädd att begagna detta radikala och vänsterfärgade ord. Men efter all sannolikhet använde Mann ordet "demokratisk" i detta sammanhang i en helt annan mening än Holmberg tycks åsyfta. Mann talar om "den andliga övergång till det demokratiska, till gemenskapen, till samhörigheten, till kärleken" som boken uttrycker. Någon antydning om en politisk trosbekännelse är det inte fråga om.

Utmärkande för Thomas Mann är också i många fall ett medvetet undvikande, icke-förbindande uttrycksätt — väl förenligt med en lysande formell precision. Då Mann i sin uppsats om Hitler (Nu 1945) skriver att "för övrigt är moral, i den mån den inkräktar på livets spontaneitet och oskuld, inte obetingat konstnärrens sak" tycks han ta avstånd från "moraliserande" konst, men han gör det med en sådan reservation att en kritik omedelbart kan avvisas såsom beroende på ett missförstånd. I de politiska skrifterna flödar dylika formuleringar; ett försök att klarlägga vad Mann exempelvis i föredraget "Von deutscher Republik"

verkligen vill säga stöter på utomordentliga svårigheter, därför att nästan varje uttalande är omgivet av förbehåll och begränsande bisatser. Detta påpekande innebär ingen beskylld för försiktighet eller opportunist. Snarare har man intrycket av att Mann ständigt är så medveten om det tvivelaktiga i allmänna påståenden att han vill nyansera dem i oändlighet; hans framställning ser sig visserligen ofta utförlig och till och med omständlig, men den är ändå icke tillräcklig för hans vilja till fullständighet och felfrihet.

Detta drag hos Mann hänger nära samman med hans dialektiska metod, hans tendens att arbeta med vissa begreppspår, som rymmer tes och antites, en idé och dess motsats. Den ironi, den känsla av överlägsen förståelse som Mann själv med all rätt berömmar sig av innebär att han vid hävdandet av en tanke ofta är medveten om den motsatta synpunktens relativa berättigande; den intellektuella aktionen är en accentuering av en idé, om vars problematik dikta- ren är väl medveten. Förmågan att förstå motståndaren, att se skilda ståndpunkter eller idéer som nödvändiga delar i en helhet — eller rättare som olika sätt att belysa — framträder kanske klarast i debatterna mellan Settembrini och Naphta i "Der Zauberberg", även om framstegsmannen Settembrini stundom omges med en lätt doft av enfald, som stör bilden.

Det måste emellertid erkännas att Mann vid utnyttjandet av denna förmåga till förståelse stundom demonstrerar en elegans som närmar sig snobberi och koketteri. I "Kultur und Sozialismus" från slutet av 1920-talet talar han om "Betrachtung" såsom "en reträttfäktning i stor stil, levererad i full insikt om dess hopplöshet och alltså icke utan ädelmod, levererad till och med i insikt om det själsligt osunda och omoraliska i all sympati med det som är vikt åt döden". Intrycket blir här att "Betrachtung" i själva verket icke skulle vara fullt allvarligt menad, att den skulle vara en uppvisning mer än en strid. Läsaren av den passionerade krigsboken tror inte på detta; han tror snarare att Mann tio år senare skröt en smula med sin förståelse av allt. På detta halvt låtsade spel med ståndpunkter tycks Mann, åtminstone när det gäller politiken, alltmer ha tröttnat. Det lär inte finnas någon risk för att diktaren bland demokratins försvarare om några år skall tala om sina insatser som en lek för stunden.

Thomas Manns terminologi och dialektiska teknik har förlänt en del av hans biografier att bortse från eller åtminstone föga beakta ändringarna i hans politiska ståndpunkts-tagande. Trots alla svårigheter i detaljerna är de stora linjerna emellertid klara. Manns utveckling framstår som representativ för en hel samhällsgrupp och får därmed ökat intresse.

*

Loesser nämner i sin bok om Thomas Mann att denne under en kort tid i början av 1900-talet var medredaktör i *Simplicissimus*; han skötte urvalet av noveller för tidskriften. Holmberg drar av denna uppgift slutsatsen att Thomas Mann i sin ungdom — före första världskriget — närmast skulle ha varit radikal. *Simplicissimus* "surrade med sin getinggadd kring örönen på hovmän, militärer, borgare och präster i Wilhelm II:s Tyskland, och det ligger nära till hands att tro att ingen som inte var radikal skulle ha tagit en dylik plats".

Detta är, av allt att döma, en förhastad slutsats. *Simplicissimus* var inte radikal, den var föraktfull och fientlig mot allt, mot "livet" (das Leben) i största allmänhet. Den hänade hovmän, officerare och präster, men även borgare och bönder, liberaler och socialdemokrater. Den var frivol ända till råhet, ironisk ända till total skepsis. Den angrep visserligen det wilhelmska Tyskland, men den var än mera giftig mot Frankrike, England, Italien, Österrike och Ryssland. Att denna tidskrift efter krigsutbrottet 1914 blev ett organ för tysk nationalism är för den som genomgått ett antal tidigare årgångar icke alltför överraskande: hatet mot andra folk fanns förut, det gällde blott att stryka utfallen mot det egna folket. Men framför allt var *Simplicissimus* kvick, en av de mest lysande "skämttidsningar" som existerat.

Ett medarbetarskap i *Simplicissimus* säger därför föga om den politiska åskådningen. Det är sant, en tysk borgare eller ämbetsman av ordinarie snitt, en medlem av det tysk-konservativa, frikonservativa eller nationalliberala partiet kunde inte gärna vara medarbetare — även om Bismarck var nära nog den enda döda eller levande person som tidskriften hade respekt för. Men ingen har väl misstänkt Thomas Mann för att höra till någon av dessa kategorier. Härtill kommer att Mann såvitt bekant endast hade att göra med tidskriftens novellavdelning. Och denna synes ha varit helt fristående; här publicerades noveller av tyskar som Hesse och Hartleben, skandinaverna som Björnson, Strindberg, Selma Lagerlöf, Bo Bergman, Hjalmar Söderberg, Juhani Aho och Knut Hamsun. Intet som helst politiskt ställningstagande förmärkes. Att Thomas Mann under kort tid — några uppgifter härom finns inte i tidskriften — utvalde dessa noveller visar inte ens att han i sin allmänna inställning stod den mera upp-

märksammade skämtbildsavelningen nära. Själv publicerade han — liksom brodern Heinrich — blott ett fåtal noveller i *Simplicissimus*.

Icke heller säger det något att bröderna Heinrich och Thomas vid denna tid var goda vänner. Heinrich blev först under kriget — liksom Thomas — en politisk författare, med "Die Armen" och "Der Untertan". Under förkrigsåren var de båda brödernas problemställningar märkvärdigt lika. Temat liv och konst behärskade dem. Flera av Heinrichs noveller kunde man tro vara skrivna av Thomas — om inte den underbara stilkonsten saknades.

På nu berörda vägar får vi alltså inte någon upplysning. Finns den inte på närmare håll, i Thomas Manns egna skrifter? Inte direkt. Visserligen behandlas politiska förhållanden i Manns romaner: Thomas Buddenbrook strider om sin senatorsplats med uppkomlingen Hagenström, arvprinsen Klaus Heinrich säkrar genom sitt giftermål med miljärdärsdottern Imma landets framtid och vinner tillika "en sträng lycka", Savonarola gör revolution i Florens och går under (Fiorenza). Men i alla dessa arbeten saknas uttalanden som antyder ett ställningstagande i dagens politiska debatt. Ingen vet vilket parti senator Buddenbrook tillhörde eller hur Klaus Heinrich tänkte sig förhållandet mellan furste, representation och folk.

De problemställningar som behärskar dessa böcker ger likväl, synes det, en vägledning. Att närmare diskutera dem är icke behövt; de är tillräckligt väl kända och ingående analyserade. Man kan, för att använda en god formel, tala om motsättningen mellan livet "i sin förföriska banalitet" och desillusionen, insikten, genomsådandet, skönhets- och dödslängtan. Det väsentliga är att själva frågan hur man skall kunna leva dominerar dessa människor. De är inte obetydliga, tvärtom, men de är svaga och sönderlitna; deras problem är att övervinna centrala antinomier, inte att ändra sin miljö. Tanken "vilket parti tillhörde senator Buddenbrook" verkar grotesk, lika grotesk som att fråga en självmördare hur han tänker rösta. Senatorn är stolt över att kunna leva och förvalta, han tänker inte på att reformera; det stora budskap han mottar kommer från Schopenhauer, inte från Marx eller Mill, det mildrar vägen mot döden och eggjar inte till sociala insatser. Än orimligare är det att diskutera Tonio Krögers, Detlev Spinells eller Gustav von Aschenbachs politiska partiställning. Hela det offentliga livet är för dem alla blott den ram inom vilken deras personliga problem löses eller faller sönder.

6
30/9

THOMAS MANN

som konservativ nationalist

THOMAS MANNs aktivitet under det första världskriget har ofta skildrats. Men de redogörelser som givits kräver en komplettering. Ty det är uppenbart att de alla färgas av en benägenhet att hos nationalisms propagandist betona de egen-skaper som framträder hos demokratis försvarare och nazismens bekämpare. De är alla till en viss grad skönmålningar.

De skrifter varom här är fråga är väsentligen tre. "Gedanken im Kriege" skrevs redan i september 1914. "Friedrich und die grosse Koalition" var färdig i december samma år. "Betrachtungen eines

Unpolitischen" — en bok på sex hundra sidor — innehåller en rad 1915—1917 publicerade uppsatser. I stort sett kan dessa skrifter behandlas som en enhet; de innehåller många motsägelser, många försök att nyansera och begränsa en gång gjorda uttalanden, men de stora sammanhållande synpunkterna förändras inte.

Ett av de otaliga motsatsparen i "Betrachtungen" är musik och politik. Det kännetecknar en huvudlinje i arbetet. Musiken är det inre livet, den individuella problematiken, politiken är demokrati, partier, val, uppgåendet i kollektiva samman-slutningar som är inriktade på yttre, oväsentliga och störande ting. Tysken representerar musiken, ententen politiken. Då Mann försvarar den tyske "borgaren" mot västerlandets "bourgeois" försvarar han Thomas Buddenbrook, Tonio Kröger, Klaus Heinrich, Gustav von Aschenbach — icke mot hr Klötterjahn, ty denne är i alla fall inte politisk, men mot de ytliga framstegsmännen som springer på sammanträden, håller tal och glömmar sin själ, mot konferensmännen kort sagt. Hela hans förbittrade angrepp på demokratin avspeglar nä ett högre plan den tankegång som för trettio år sedan användes som vapen mot kvinnans politiska rösträtt: kvinnorna blev mildare, finare, ädlare genom att hålla sig borta från valurnorna, tyskarna blev "djupare", mera "innerliga" genom att avstå från politik.

Detta är en sida av saken, det är, kan man säga, den åt det tyska folket vettande sidan av Manns nationella apologi. En annan sida kännetecknas av motsatsparet kultur—civilisation eller själ—ande. Kultur kan, skriver Mann i "Gedanken im Kriege", omfatta "orakel, magi, pederasti, människooffer, orgiastiska kultformer, häxprocesser" osv.; civilisation är "förnuft, upplysning, goda seder, upplösning — Geist". Enligt denna ovanligt extravaganta fras skulle kultur vara vad modernerna amerikanska antropologer kallar "beteendeformer", ordet skulle användas utan någon värdebetoning; civilisation innebär åter det undergrävande av livsstilen som tänkes följa med ohämmad rationell reflexion. I "Betrachtungen" mildrar Mann i polemik mot Rolland denna formel: ordet civilisation bevarar sin innebörd, men kultur blir "den konstnärligt organiserande och uppbyggande, livsuppehållande och livsförklarande principen".

Någon politisk åskådning har inte dessa hjältar, men väl en tendens till politiskt ställningstagande. Just genom att deras individuella problem helt upptar dem är de skickade att bli konservativa i en viss mening — antipolitiska, eller, för att begagna ett starkare tyskt uttryck, apolitiska. "Ironikern är konservativ", skriver Mann i "Betrachtungen". För hela raden av Thomas Manns gestalter måste politiken te sig som en speciellt grov och "yttre" form av liv, som en vulgarisering av det redan i och för sig tvivelaktiga. De blev därför förfina representanter för hela den grupp bland de borgerliga som var så helt inriktad på individuella ansträngningar inom ramen för det bestående att den i politiken blott såg ett försök från massans sida att erövra och utnyttja statsmakten. Med all sannolikhet var senator Buddenbrook konservativ (vare sig han betecknades som högerman eller nationalliberal), men han var det på ett omedvetet och självfallet sätt, han kände sig inte som partiman, utan som en man utanför och över partierna.

Det behöver knappast understrykas att denna konservativa eller apolitiska attityd intet hade gemensamt med den servila undersåtsanda som Heinrich Mann gisslar i sin roman. Inte heller är den att förväxla med den romantiska nationalism som vid samma tid förkunnades av Barrès i Frankrike, d'Annunzio i Italien och Heidenstam i Sverige.

Med världskrigets utbrott blev läget ett annat. Den politiska synpunkt som präglade tyskar av Manns typ blev medveten eller, om man så vill, avslöjad. Mann kunde göra hela det tyska folket till företrädare för det "inre livet", till personligheter som just genom sin bräcklighet, sin förmåga att leva trots reflexion och insikt visade sin storhet. Därmed blev han, under protest, politiker i egentlig mening, konservativ och nationalist. Men han själv trodde sig fortfarande blott vara en försvarare av personlig problematik mot politikens angrepp.

Herbert Tingsten